

МАНАСТИР ЂУРИНЕ ЋЕЛИЈЕ НА РУДНИКУ: АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА 2018–2021. ГОДИНЕ

Дејан Радичевић

Одељење за археологију, Филозофски факултет,

Универзитет у Београду

Владан Миливојевић

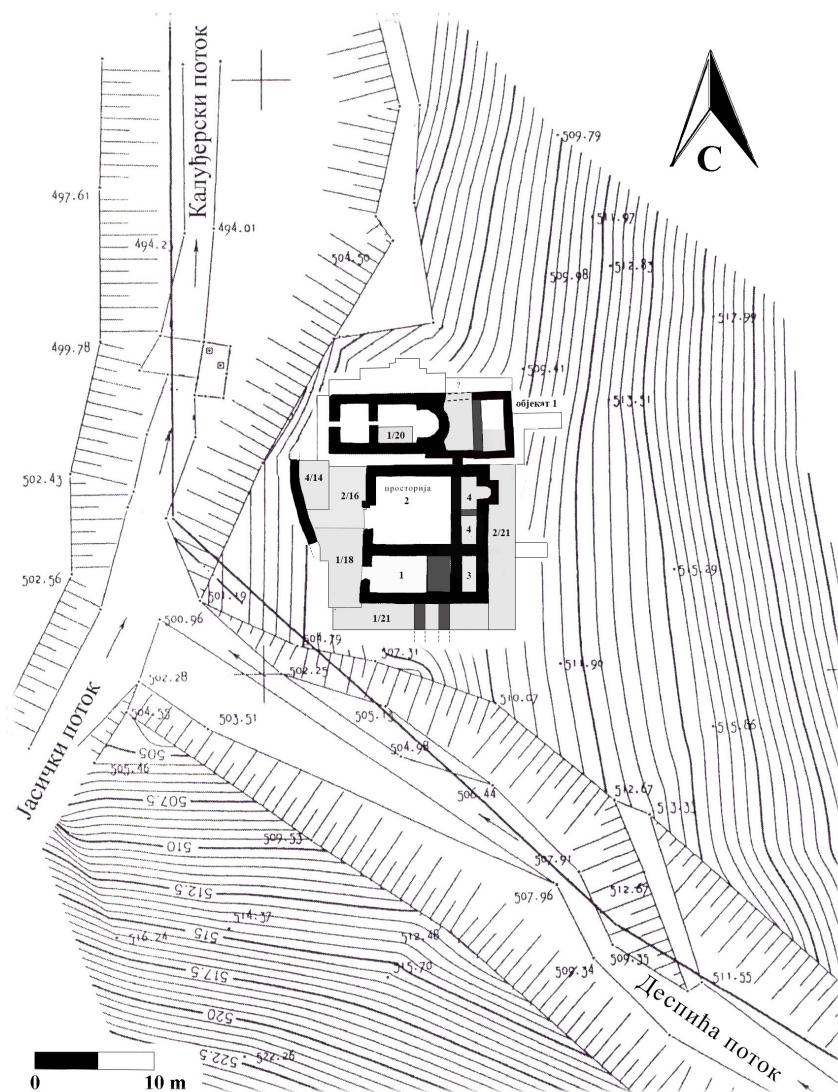
Народни музеј у Аранђеловцу

e-mail: dradicev@f.bg.ac.rs	Оригинални научни рад
Примљено: 14. 6. 2022.	УДК: 902.2(497.11)“2018/2021”
Прихваћено: 3. 8. 2022.	904:726“653”(497.11)

Апстракт: На северним падинама Рудника, у селу Манојловцима, на локалитету Ђурине ћелије, од 2013. године систематски се ископавају остаци манастира заснованог највероватније почетком 15. века, у коме се, с прекидима, живело до крај 17. столећа. У три последње кампање настављена су истраживања цркве, грађевине источно од цркве (објекат 1), конака и гробова западно од конака. Радови су резултирали открићима која доприносе потпунијем сагледавању некадашњег изгледа и етапа развоја манастирског комплекса. Испод цркве и конака уочени су трагови старијих објеката, слојеви и покретни налази из времена пре њихове градње. На простору западно од конака издвојена су два хоризонта сахрањивања, од којих старији претходи изградњи конака. Грбови млађег хоризонта углавном су били обележени надгробним плочама, као што је био случај и са раније истраженим гробовима северно од цркве.

Кључне речи: Рудник, Манојловци, манастир Ђурине ћелије, црква, ћелија, конак, грбови

О резултатима археолошких истраживања на локалитету Ђурине ћелије до 2016. године у литератури је већ било говора. Установљено је да се ради о остацима мањег манастира у којем је живот, према остацима живописа у цркви и покретним археолошким налазима, трајао од 15. до краја 17. века (Радичевић и Миливојевић 2013, 90; Радичевић и др. 2016, 239, 251–252; Гордић и Ћирковић 2018, 221). На основу помена у турским пописним књигама из 16. века, претпоставља се да је могао бити посвећен Светом Николи или Светом Арханђелу (Радичевић и Миливојевић 2013, 91–92). У

Сл. 1. Манастир Ђурине ћелије, план налазишта

Fig. 1. The Monastery of Đurine Ćelije, site plan

већој или мањој мери, истражени су црква, конак, остаци грађевине источно од цркве, као и део манастирског гробља.¹

¹ Остаци цркве су 2016. године наткривени заштитном конструкцијом. Следеће године извршена је и конзервација зидова. Радови су изведени у организацији Завода за заштиту споменика културе Крагујевац, а финансирани су средствима које је издвојило Министарство културе и информисања Републике Србије. Тада је преостала само конзервација живописа, који је превентивно заштићен још 2014. године (Радичевић и др. 2016, 240, нап. 5).

У кампањама чији су прелиминарни резултати предмет овог рада, пажња је била усмерена на наставак радова у унутрашњости и непосредној околини наведених објеката (сл. 1). Током 2018. године, упоредо са ископавањем у конаку, ископавани су и гробови испред његовог западног зида. Исте године истраживан је и део простора уз источни зид цркве, са остацима грађевине означене као објекат 1.² Мања ископавања унутар цркве обављена су 2020. године у склопу конзерваторско-рестаураторских радова на остацима зидног сликарства,³ док су 2021. године настављена истраживања конака која су обухватила и ужи појас уз источни и јужни зид са спољне стране грађевине.⁴

Црква

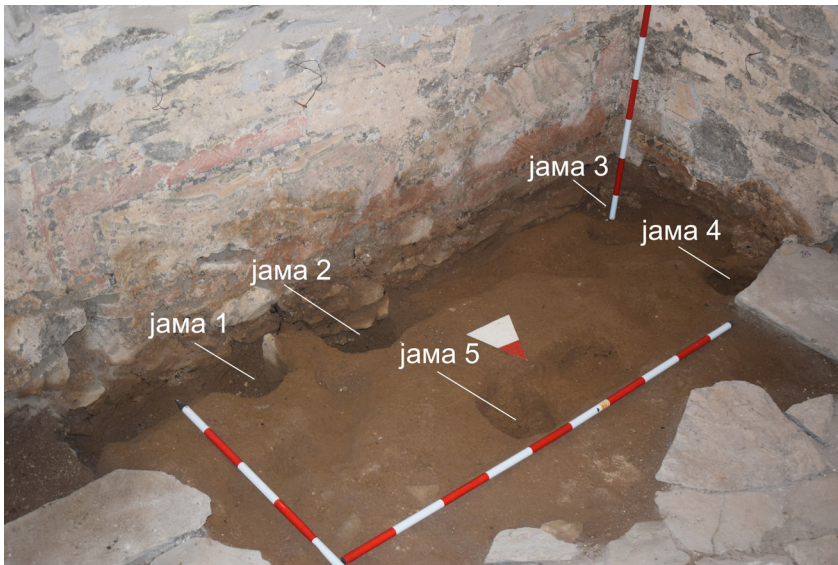
Ископавања су обављена у јужној половини наоса, између олтарског простора и западног зида. Намера је била да се установи однос пода и живописа који је једино на јужном зиду очуван до нивоа подних плоча, као и да се провери постојање гробова у том делу цркве. Након подизања подних плоча, рађено је у ископу димензија 2,90 x 1,20 м (сл. 1, сонда 1/20). Плоче су биле положене преко слоја мрке растресите земље, чија се дебљина кретала од 5 до 10 цм. У том слоју било је грумења кречног малтера и фрагмената фреска. Поједини фрагменти живописа, део нимба и, могуће, део лица са оком, очигледно су припадали горњим зонама сликарства. Појава ових фрагмената у слоју испод подних плоча указује да је приликом обнове, која је уследила након страдања живописа, постављен нови под или је преправљен стари. С обзиром на то да се ниво затечених подних плоча поклапао са почетком живописа на јужном зиду наоса, где се доња линија сликаног сокла јасно уочава, може се закључити да је у оба случаја под био на истој нивелети.

Слој мрке земље са фрагментима живописа и грумењем кречног малтера покривао је светломрку компактну земљу – археолошку здравицу. У ту здравицу укопано је пет јама (сл. 2), приближно кружне основе, различитог пречника (0,21–0,40 м) и релативних дубина (0,16–0,45 м). Биле су распоређе-

² Као и претходних година, ископавања су изведена у организацији Народног музеја у Аранђеловцу, под руководством доц. др Дејана Радичевића. Финансирана су средствима која су издвојили Општина Топола и Народни музеј у Аранђеловцу. Радови су трајали од 4. августа до 1. септембра. Стручни тим чинили су археолози Владан Миливојевић, Јована Гордић и Драган Ћирковић, уз помоћ студента археологије Младена Васиљевића, Милана Зековића и Анеле Грбиновић.

³ Ископавања су трајала од 3. до 11. августа. Организатор, руководилац и стручна екипа били су исти као 2018. године.

⁴ Радови су финансирани средствима Општине Топола, а трајали су од 15. јуна до 28. јула. Стручну екипу чинили су Дејан Радичевић, Владан Миливојевић и Јелена Марјановић, археолог из Горњег Милановца.

Сл. 2. Црква, сонда 1/20

Fig. 2. Church, trench 1/20

не у два низа по правцу исток–запад – три јужно (јаме бр. 1–3), а две северно (јаме бр. 4–5). Темелј јужног зида цркве прелази преко јужног низа јама, тако да нема дилеме да се ради о старијим укопима. По свој прилици јаме су служиле за дрвене стубове, а у прилог томе сведочи и то да се уз западну страну јаме бр. 2 сачувао плочасти камен, који је очигледно служио за подглављивање стуба. Веома наликују јамама откривеним унутар конака, приликом ископавања просторије 2, 2016. године (Гордић и Ћирковић 2018, 213, сл. 4). Не може се искључити могућност да су са њима чиниле целину у функционалном смислу.

Јаме откривене у цркви биле су испуњене мрком растреситом земљом, у којој није било шута. Једине предмете нађене у њима чинили су гвоздени клин из јаме бр. 1 и два фрагмента стаклене посуде из јаме бр. 4 (сл. 11/1). О функцији и датовању ових уломака стакла може се рећи и нешто одређеније. Наиме, ради се о деловима висеће стаклене лампе – кандила. Таква кандила обично су коришћена на разним местима унутар цркве, мада су светиљке истог облика употребљаване и у профаним објектима (Минић 1989, 66, нап. 28; Роровић 2012, 129, kat. 120–121, sl. 114). Кандило из јаме бр. 4 припада типу коничних лампи извијеног прстенастог обода, са дршкама које спајају обод са трбухом реципијента, помоћу којих су висили са таванице или зидова. Кандила тог типа датују се у раздобље 14–15. века, мада у сличном облику остају у употреби и до 17. века (Зечевић 2021, 253–254, сл. 176/1–15). У Жичи су да-

Сл. 3. Црква, остаци живописа после конзервације

Fig. 3. Church, remains of fresco paintings after conservation

тована у почетак 14. века (Минић 2000, 230–232, Т. I, 3), у Магличу у крај 14. или у прве деценије 15. века (Роровић 2012, 168), у Студеници у 14. век и прву половину 15. века (Поповић 220–221, сл. 140/134a–d; Стаменковић 367–368, сл. 4/1–7, 9), у Трговишту у средину 15. века (Минић 1989, 63–67), а на Новом Брду од средине 14. до краја 15. века (Zečević 2009, 417, Fig. 4b–d). Обично се сматрају производом дубровачких радионица (Јовановић и др. 1990, 30–31, сл. 13), мада се не искључује могућност да су могле бити израђиване и у локалној продукцији (Zečević 2009, 417).

На основу ових налаза, јама из које су потицали, па тако и објекат коме је јама припадала, оквирно би се могао приписати позносредњовековном раздобљу, најкасније до времена изградње цркве. Прецизније хронолошко одређење, као и функција коју је објекат могао имати, остају и даље непознати. Сонда 1/20 је по завршетку ископавања затрпана и подне плоче су враћене на првобитно место. Уследили су конзерваторско-рестаураторски радови на остацима живописа (сл. 3), док би следећи корак, када је црква у питању, била реконструкција, по пројекту који је тренутно у фази израде.⁵

⁵ Конзервација живописа је обављена у организацији Народног музеја у Аранђеловцу, уз сарадњу са Републичким заводом за заштиту споменика културе. Радове је финасирано Министарство културе и информисања Републике Србије. Израду пројекта обнове цркве, коју је преузео Завод за заштиту споменика културе Крагујевац, финансирао је Општина Топола.

Сл. 4. Објекат 1, поглед са севера

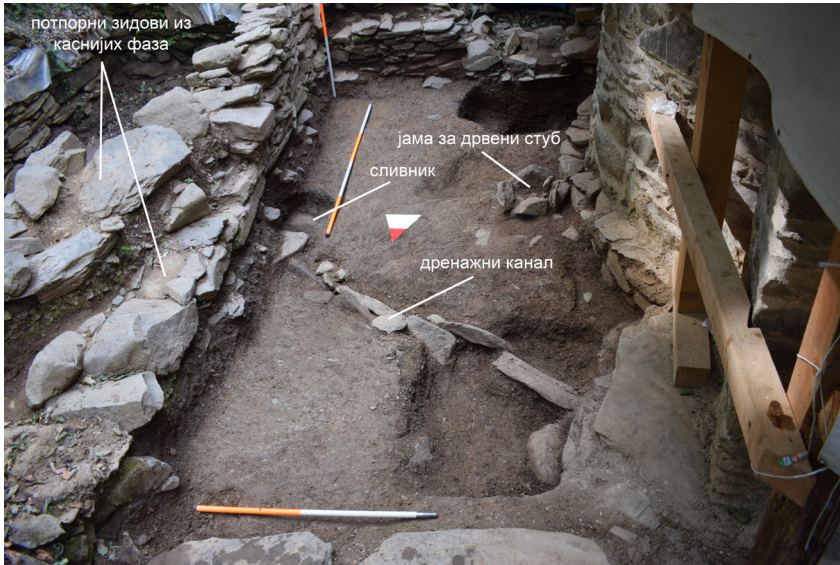
Fig. 4. Object 1, view from the north

Објекат 1

Простор источно од цркве раније је посматран као подзидан и поплочан плато, приближно квадратног облика (4,85 x 4,75 м), на коме је касније подигнут објекат, означен као објекат 1, тако што је између подзида уметнут зид по правцу север–југ, на удаљености 2,45 м од цркве (сл. 4). Ниво терена око цркве у том моменту био је виши од поплочања, па је дограђени зид саграђен на слоју земље која је прекривала плочник. У неком каснијем времену, када је објекат 1 био урушен и засут новим сипаром, исти зид искоришћен је као подзид уз стрму падину иза олтара, с тим што је у последњој фази делом преправљен те је променио правац ка североистоку (Гордић и Ћирковић 2018, 219–221, сл. 9).⁶

Након истраживања у 2018. години, интерпретација је донекле претрпела измене. Установљено је да зидови који су посматрани као подзиди платоа заправо представљају зидове објекта 1, делимично укопаног у падину, чија основа захвата целокупну површину са поплочањем. Када је овај објекат већ био затрпан сипаром, његова западна половина је нивелисана, али не до првобитног пода. Из источног дела грађевине сипар

⁶ У почетку се мислило да је јужни зид платоа, односно објекта 1, који се пружа до сокла на јужном зиду цркве, припадао неком здању старијем од храма (Радичевић и др. 2016, 246, сл. 5 и 9). Међутим, каснија истраживања су то оповргла (Гордић и Ћирковић 2018, 217).

Сл. 5. Објекат 1, западна половина на нивоу здравнице

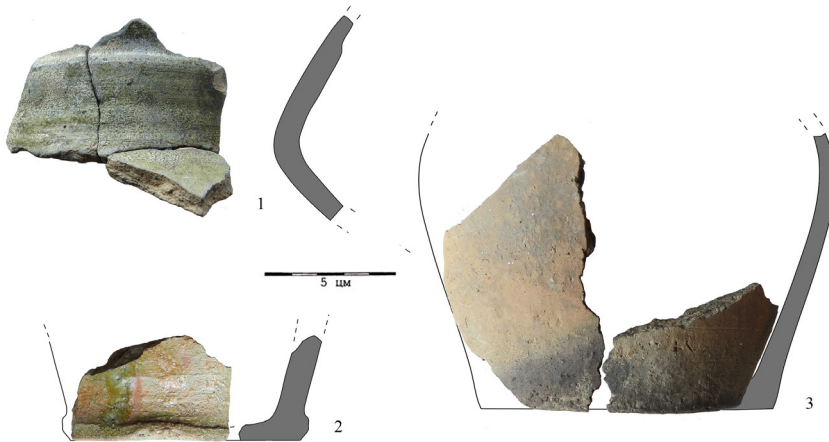
Fig. 5. Object 1, western half at the virgin soil level

није избачен, већ је подигнут потпорни зид уз падину, која је сада била ближа цркви, и он се протезао између остатака северног и јужног зида урушеног објекта 1. Да се ради о подзиду, сведочи и чињеница да тај зид нема оба лица, већ само оно западно, окренуто према цркви (сл. 4).

У делу објекта 1 између апсиде и накнадно уметнутог попречног подзида (сл. 5), као и иза подзида, у југоисточном углу грађевине ископавало се испод нивоа поплочања до кога се стигло у претходним кампањама.⁷ Након уклањања поплочања ископан је слој светломрке земље прошаран грумењем малтера и гаражи, дебљине 0,14–0,20 м. Код темена апсиде, уз сам сокл, откривена је јама, квадратног облика (0,20 x 0,20 м). Судећи по распореду камења за подглављивање уз ивице јаме, очигледно је служила за дрвени стуб (сл. 5). Дубина јаме износила је 0,41 м, а њена горња кота одговарала је нивоу поплочања, па је закључено да је и тај стуб био у функцији у исто време.

У слоју који је ископан испод поплочања нађено је неколико фрагментованих гвоздених клинова и уломака грнчарије – лонаца и крчага или бокала (сл. 6). Ради се о фрагментима који су ситни или типолошки непре-

⁷ Једино је у североисточном углу објекта 1 даље остављен сипар изнад плочника, јер на њему почива део подзида из последње фазе. На местима где је плочник недостајао, још 2014. и 2016. године, отворени су мањи ископи којима су истраживани темељи апсиде и „ојачања” призданих уз њу са обе стране. Истражен је и гроб бр. 8, код северног рамена апсиде (Радичевић и др. 2016, 240–241, сл. 5, 245–247).

Сл. 6. Објекат 1, грнчарија из слоја испод нивоа пода
 Fig. 6. Object 1, pottery from the layer under the floor level

познатљиви, па их је тешко поуздано хронолошки одредити. Упркос томе, ови уломци чине се посебно занимљивим. Наиме, бар када је реч о трпезној грнчарији, ради се о посудама које се по квалитету и боји глеђи разликују од оних раније пронађених на другим деловима локалитета, а који су оквирно одређени у раздобље 16–17. века.

Слој светломрке земље са грумењем малтера је у југоисточном углу објекта 1 лежао на здравици или на стени, док је на простору између цркве и потпорног зида ситуација била нешто другачија. И на том простору углавном је испод слоја била здравица, осим у зони (1,10 x 0,60 м) око јужне половине апсиде, где је констатована концентрација камена и тамномрке земље са гаражи, прошаране црвенкастом, запеченом земљом. Уклањањем овог слоја, у коме није било покретних налаза, на читавој површини ископа стигло се до здравице.

Приликом радова откривен је део дренажног канала који је укопан у здравицу и по правцу југоисток–северозапад пружа се од централног дела објекта 1 ка обали Калуђерског потока (сл. 5).⁸ Реч је о конструкцији од камених плоча постављених у виду двосливног крова. Канал је почињао од кружне јаме – сливника, чије је дно било поплочано каменом. Јама није у потпуности истражена, јер делом подилази под зид из позније фазе, о којем је већ било говора.

⁸ За постојање овог канала и његово пружање испод темеља северног „ојачања” уз апсиду знало се и раније (Радичевић и др. 2016, 246).

Након ископавања, поставило се питање чему је заправо служио простор источно од цркве. Већ је речено да се ту очигледно налазила грађевина, односно наткровљени простор, а не отворени плато, како се раније сматрало. На такав закључак наводи и чињеница да на том простору није било сахрањивања, ако се изузме познији гроб бр. 8 код североисточног угла цркве, који је на основу налаза новца датован у другу половину 17. века (Радичевић и др. 2016, 246–247). Одсуство гробова уз олтарску апсиду представља неуобичајену ситуацију, нарочито ако се узме у обзир да је у целом комплексу, због конфигурације терена, простор расположив за сахране био прилично ограничен. На другој страни, необично је да је објекат подигнут уз цркву са источне стране, непосредно уз олтарски простор. Сличних примера у нашем црквеном градитељству нема пуно, а њихова функција и значај тумаче се различито. На једној страни могу представљати сакрализоване просторе од посебног значаја. У манастиру Девичу код Србице у Дреници култно језгро читавог комплекса представља невелика просторија ослоњена на источни зид цркве, у којој се налазио гроб Светог Јоаникија Девичког (Поповић 2012, 613–614). У манастиру Куманици на Лиму ради се о остацима најстаријег објекта – монашке ћелије. То здање је имало особено сакрално значење, које је по свој прилици стекло захваљујући боравку и подизавању неког монаха пустињака. Подстицаји за настанак манастирског комплекса најпре су потекли управо од угледа тог испосника (Поповић и Поповић 2004, 33–34, 77–81).

На другој страни, познати су и примери средњовековних манастира у којима су приликом познијих обнова у другој половини 16. или у 17. веку, најпре услед скромних материјалних средстава којима се располагало, непосредно уз цркву подизани и секуларни објекти. Наводимо примере из Ариља (Чанак-Медић 2002, 278–280) и Нове Павлице. Једна од грађевина у Павлици делом је била призидана и уз олтарску апсиду. Нажалост, приликом истраживања нису откривени никакви трагови на основу којих би се могла одредити намена те грађевине (Јуришић 1991, 57–60).

На основу резултата досадашњих истраживања ништа одређеније не може се рећи ни о функцији коју је имао објекат 1. Када је реч о датовању ове грађевине, такође се могу изнети тек оквирна запажања. Прислоњена је уз цркву, која је саграђена нешто раније. На другој страни, појава гроба бр. 8, који је пресекао северни зид и место споја са црквом, показује да у другој половини 17. века није била у функцији и да је већ затрпана сипаром наслојеним низ падину са источне стране.

Сл. 7. Грбови западно од конака

Fig. 7. Graves to the west from the dorter

Грбови

Приликом радова у 2014. и 2016. години на платоу западно од конака (сонде 4/14 и 2/16) уклоњене су наслаге шута, а ископавања су заустављена на нивоу надгробних обележја, која су уједно указивала и на ниво терена у време коришћења конака. Изузетак је представљао гроб бр. 16, који је истражен и из којег је скелет уклоњен (Гордић и Ћирковић 2018, 216–217, сл. 8). Током 2018. године настављени су радови унутар старих сонди, којима је с јужне стране придодата сонда 1/18, тако да је ископом обухваћен готово цео плато (сл. 1).⁹ Приликом уклањања слоја тамномрке земље са грумењем малтера у сонди 1/18,¹⁰ и на тој површини стигло се до надгробних обележја. Укупно је откривено 9 надгробника различитих облика и величине, од плоча до аморфних каменова постављених појединачно или у пару.

За сахрањивање је коришћен простор између просторије 2 и подзида којим је на западној страни плато оивичен. На тој површини евидентирано је

⁹ Истраживањем није обухваћен само ужи простор уз јужни зид припрате, да се не би нарушила статика заштитне конструкције над црквом. На том простору налазе се три надгробне плоче, две јужно и једна југозападно од припрате, које из наведеног разлога нису подизане.

¹⁰ Ради се о слоју који је формиран након престанка живота у манастиру, а пре урушавања манастирских зграда. Дебљина му је износила од 0,15 до 0,30 м.

14 гробова, обележених бројевима од 26 до 39. Девет их је испитано у целости, а пет делимично, јер су скелети подилазили под темеље западног зида конака или под западни профил ископа. Грбови најближи конаку били су укопани у слој тамномрке земље са гаражи, или кроз тај слој у жуту компактну земљу – здравицу (сл. 7). Приликом ранијих ископавања унутар конака исти слој са интензивном гаражи регистрован је на површини која је приближно захватала западну половину приземља, подвлачећи се под северни и западни зид објекта, као и преградни зид између просторија (Радичевић и др. 2015, 245; Гордић и Ђирковић 2018, 213–215, 213).¹¹ Испуне рака гробова укопаних у централном и северном делу платоа биле су другачије. Чинила их је светломрка земља (сипар), мање или више прошарана са тамномрком земљом са гаражи.

Истражени грбови су подељени у два хоризонта сахрана, у зависности од тога да ли су приписани времену пре или после изградње конака. Резултати антрополошке анализе показују да су у њима сахрањени само одрасли мушкарци.¹² Грбови млађег хоризонта (29, 30, 32, 34–39), осим гроба бр. 34, били су позиционирани на извесном растојању од конака, што наводи на помисао да се, мада остаци стазе уз зид конака нису уочени, ипак водило рачуна о комуникацији између конака, цркве и других делова порте, коју би надгробна обележја могла да ометају.

Старијем хоризонту приписани су грбови који су били без надгробних обележја и нешто плићи од касније укопаних, што се тумачи као последица денивелације терена, односно различитих нивоа са којих су вршене сахране пре и после градње конака. Неки од тих грбова делом су били под темељима конака (грбови бр. 26, 27 и 31), а истом хоризонту приписан је и гроб бр. 33, који се налазио испред самог улаза у просторију 2. Тај гроб је био плитко укопан и пресечен суседним гробом бр. 34, који је имао надгробно обележје. Због плиће раке и чињенице да није имао камени белег, и гроб бр. 28 би се могао приписати старијој фази, мада је приликом његовог ископавања оштећен један још старији гроб. Да је број грбова из прве фазе могао бити већи, сведочи и присуство дислоцираних костију у испунама и

¹¹ Зона са интензивном гаражи простирала се, дакле, углавном испод, али мањим делом и испред конака са западне стране. Распростирање тог слоја, по свој прилици, приближно оцртава површину неког дрвеног објекта који је на овом простору постојао пре конака. Тај објекат је страдао у пожару, а трагови горења управо се препознају у слоју са интензивном гаражи.

¹² Антрополошку обраду свих скелетних остатака откривених на Ђуриним ћелијама обавила је М. Миљевић Ђајић. Анализа грбова откривених до 2016. године обједињена је у мастер раду одбрањеном 2018. године на Одељењу за археологију Филозофског факултета Универзитета у Београду (Miljević 2018). Са изузетком једне гробне целине (Miljević-Đajić 2021, 57–72), резултати још увек нису публиковани.

уз ивице рака познијих гробова. Истом хоризонту сахрана припада и поменути гроб бр. 16 и сви раније откривене гробови унутар просторије 2 (Гордић и Ћирковић 2018, 213–215).

Када је реч о начину сахрањивања, нема разлике између гробова старијег и млађег хоризонта. Покојници су полагани у раку у опруженом положају на леђима, са рукама прекрштеним на стомаку или грудима. Око покојника и уз ивице рака, спорадично је ређано камење. Изузетак је представљао само гроб бр. 33, где је преко скелета констатован танак слој креча. У три случаја (гробови бр. 36–38) крупнији камен са траговима кречног малтера био је сложен преко покојника, с тим што га је било и у земљи којом су гробови затрпани. С обзиром на то да су ова три гроба, у мањој или већој мери, пресецали потпорни зид на западној ивици платоа, може се претпоставити да камен у ракама потиче са тог зида. Иначе, два најзападнија гроба на платоу (бр. 35 и 37) имала су нешто другачију испуну раке од осталих гробова. Оба гроба су укопана кроз поменути слој тамномрке земље са грумењем малтера, који је на другим местима прекривао надгробне споменике, тако да се највероватније ради о најмлађим сахранама.

У истраженим гробовима није било налаза који би омогућили прецизније датовање издвојених хоризоната. Када је реч о старијим гробовима очигледно је једино то да су укопавани око цркве, а пре изградње конака.¹³ На другој страни, према досадашњим сазнањима, конак није подигнут пре друге половине 16. века, а био је у функцији до краја живота у манастиру крајем наредног столећа, гробови млађег хоризонта би се оквирно могли датовати у другу половину 16. и у 17. век.

Конак

Манастирски конак, подигнут јужно од цркве, спратна је грађевина, источном и јужном страном укопана у падину која се спушта према Калуђерском потоку. Закључно са 2016. годином истражен је приземни део, заједно са старијим гробовима испод нивоа пода у просторији 2. Истраживане су и просторије на спрату. У просторији 3 и јужном делу просторије 4 стигло се до нивоа пода, док је у северном делу просторије 4 велики пањ онемогућио ископавања (Радичевић и др. 2016, 242–243; Гордић и Ћирковић 2018, 209–216).

Последња истраживања су била усклађена са потребама израде конзерваторско-рестаураторског пројекта.¹⁴ Настављено је са ископавањима у

¹³ Приликом ранијих ископавања установљено је да старији гробови постоје и испод дозидане припрате (Радичевић и др. 2016, 239–240).

¹⁴ Планирано је да и тај пројекат буде реализован у организацији Завода за заштиту споменика културе Крагујевац.

Сл. 8. Конак, поглед са запада

Fig. 8. Dorter, view from the west

просторијама 3 и 4 (сл. 1 и 8), а рађено је и са спољне стране уз источни и јужни зид конака (сонде 1/21 и 2/21, димензије 13 x 2 м). Услед дејства ерозије, надземни делови ових зидова слабо су очувани, код североисточног и југоисточног угла само у висини од једног реда камена. Спољно лице јужног зида најбоље је очувано у делу уз просторију 1 (око 0,30 м), док је источни зид најбоље очуван у северном делу, где достиже висину од 0,60 м. Тај зид је прислоњен уз ивицу терасе усечене у падини, тако да са унутрашње стране нема темељ, већ само правилно озидано лице. Ниво терена споља био је за око 0,40 м виши од нивоа подова у истраживаним просторијама.

У североисточном углу конака откривени су остаци отвореног ватришта – камина, обликованог у виду полукружне нише у источном зиду (сл. 9). Унутрашњи пречник износи 1,30 м, док је са спољне стране обликован као правоугаони испуст, у дужини од 1,63 м, избачен од 0,44 до 0,60 м (сл. 10). Очуван је само доњи део са ложиштем, које је, судећи по зони распрострањања запечене земље и неколико каменова поређаних у виду ниске оgrade, захватало и нешто већу површину од унутрашњег простора нише. Са јужне стране налазили су се остаци зида повезаног блатом, паралелно са преградним зидом према просторији 3. Функција овог зида није сасвим јасна, али је мало вероватно да се ради о прегради између просторија, будући да би у том случају оне биле сувише уске.

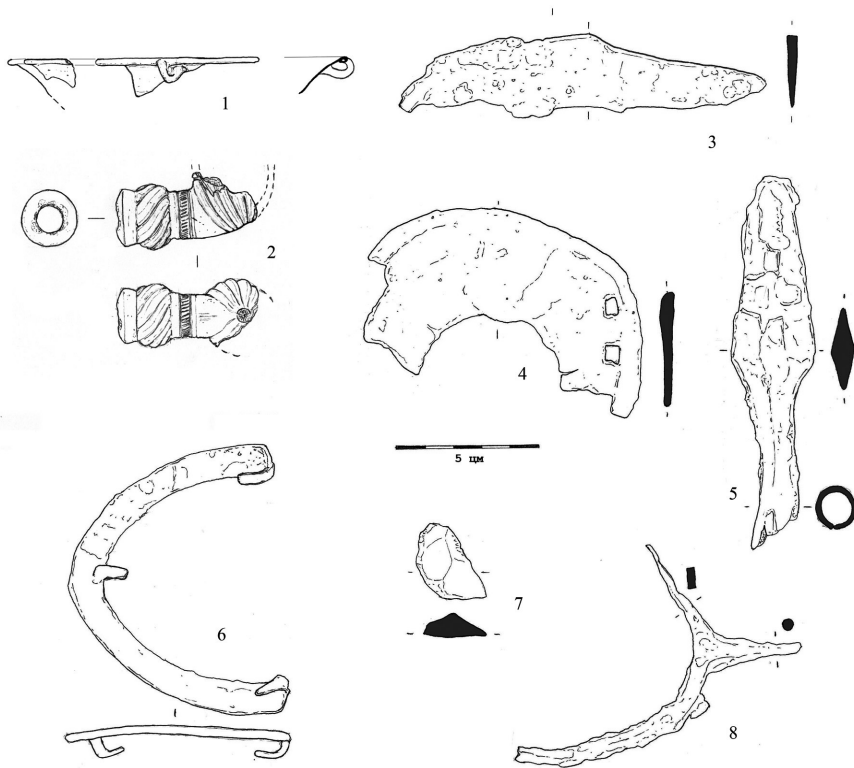
Сл. 9. Конак, просторија 4, камин, поглед са северозапада

Fig. 9. Dorter, room 4, fireplace, view from the north-west

Сл. 10. Конак, просторија 4, камин, поглед са истока

Fig. 10. Dorter, room 4, fireplace, view from the east

Сл. 11. Налази из цркве и конака

Fig. 11. Finds from the church and the dorter

У темену нише камина налази се канал правоугаоног пресека (димензија 0,58 x 0,47 м, дужине 0,87 м), намењен за доток ваздуха. Његов спољни део је у оквиру проширеног темељног зида већим делом био испод нивоа терена, а на површини се видео само као узак отвор између плочастог камења (сл. 10). Приликом пражњења канала, у земљи којом је засут у време када више није био у функцији, пронађена је фрагментована керамичка лула (сл. 11/2). Ради се о малој лули сиве боје, оштећеног лоптастог реципијента у облику шкољке и очуваног чибука са завршним делом проширеним у виду турбана. По облику и димензијама може се приписати типовима лула које су на налазиштима у Србији обично датоване у 17. столеће (Bikić 2003, 80–81, tip XII/3; Popović 2012, 168, Sl. 113/111; Поповић 2015, 219–220, сл. 136/108).

Просторија 4 је, уз претпоставку да је захватала и целокупан простор изнад приземне просторије 2, била највећа у конаку, те самим тим и

најподеснија за манастирску трпезарију.¹⁵ Слично обликована полукружна ложишта, изнад којих је био канал за одвођење дима, честа су у манастирима (Поповић 1994, 379–381), а налазимо их и у профаним објектима. Аналогије бележимо и у најближем окружењу, на самом Руднику. Сличне конструкције откривене су приликом аматерских ископавања обављених у лето 1930. године на локалитету Јазине код Ђуревца, у селу Мајдану (Мано-Зиси 1931, 137–139). Ревизиона истраживања обављена су почетком осамдесетих година прошлог века (Мадас 1985, 197–199; 1988, 205–218). На том месту су откривене две грађевине са необичним апсидама на источној страни. Пречник удубљења једне износио је 1,07 м, док су димензије друге биле 1,80 x 1,60 м. Обе су благо излазиле из равни источног зида, а у темену су им се налазили канали, на исти начин као што је то случај на Ђуриним ћелијама. Код истраживача су постојале дилеме да ли се ради о остацима цркве, мада се још у првом извештају наводи да се не ради ни о каквим олтарским апсидама већ да „пре прилике за место пећи неке приватне зграде” (Мано-Зиси 1931, 138). Нажалост, приликом ископавања није било налаза који би указали на време настанка и употребе објеката. Оквирно су приписани позносредњовековном раздобљу и доведени у везу са остацима утврђења које се налазило на оближњем вису (Радичевић 2014, 290, 303–304).

На истраженим површинама унутар и око конака издвојени су слојеви приписани времену пре изградње конака, као и слојеви формирани после престанка живота у манастиру. Стратиграфија је најбоље очувана уз зидове који су спречавали спирање низ падину и задржавали земљу са археолошким материјалом.

Површински слој у највећем делу ископа ван конака чинио је сипар (светломрка земља са ситним каменом) наслојен низ падину у време када је манастир био пуст. Дебљина слоја достигала је до 0,80 м, а количина археолошког материјала у њему је била занемарљива. У сонди 2/21 се испод сипара, у зони уз зидове, појавио танак слој шута, такође без налаза. Након уклањања сипара у средишњем делу сонде 1/21, у равни првобитног терена, откривена су два паралелна зида, на растојању од око 1,70 м, прислоњена уз спољно лице јужног зида конака (сл. 8). Ширина им износи 0,75–0,80 м, а очувана су у висини једног до два реда камена везаног блатом. Како су ови зидови тек делимично откривени, остало је нејасно чему су заправо служили, односно да ли се ради о остацима просторије подигнуте уз конак или о подзидима помоћу којих је терен јужно од конака обликован у виду тераса.

¹⁵ Приликом досадашњих ископавања унутар ове просторије пронађен је мањи број ситних фрагмената фресака, који би могли да указују на осликавање источног зида.

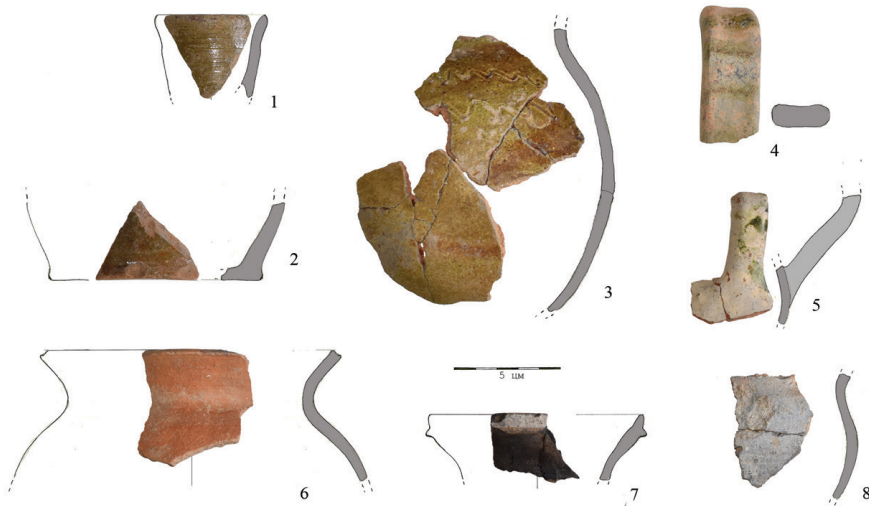

Сл. 12. Сонда 1/21, грнчарија из површинског слоја
 Fig. 12. Trench 1/21, pottery from the surface layer

Површински слој се разликовао једино на западном крају сонде 1/21, где га је чинила тамномрка земља (хумус) са крупним каменом и грумењем малтера, дебљине око 0,20 м. Испод тог слоја, у ограниченој зони уз јужни зид конака, ископан је слој светломрке земље са грумењем малтера и каменом. Дебљина овог слоја била је 10–15 цм, а налегао је непосредно на здравицу. У слоју тамномрке земље било је покретних налаза: уломака грнчарије (сл. 12), животињских костију и неколико металних предмета.¹⁶ Према својим типолошким одликама ови предмети нису хронолошки осетљиви, а када је реч о фрагментима керамичких посуда, оквирно би се могли приписати раздобљу 16–17. века, односно времену живота у манастиру. Исто важи и за малобројне налазе керамике из слоја светломрке земље са грумењем малтера и каменом.

Приликом ранијих истраживања већ је констатовано да је падина јужно од цркве засечена и да је терен и пре изградње конака обликован као плато. Источни зид просторија 1 и 2 прислоњен је уз падину у виду подзида, са правилно зиданим унутрашњим лицем. Ниво здравице у западној половини просторије 2 био је нижи од нивоа здравице у источном делу. На

¹⁶ Истом слоју можда припада и новац угарског и чешког краља Матије II (1608–1619), ископан у Кремници 1611–1613. године. Каталожки је опредељен према Huszár 1979, 173, кат. бр. 1140. Пронађен је на површини, јужно од сонде, али, нажалост, не можемо га поуздано везати за слој, будући да постоји могућност да је ту доспео са земљом избаченом из конака приликом ископавања 2014. године. На почетку радова у 2021. години та земља је уклоњена.

Сл. 13. Сонда 2/21, грнчарија из слоја старијег од конака
 Fig. 13. Trench 2/21, pottery from the layer older than the layer

нижем нивоу здравицу је покривала тамномрка земља са интензивном гаражи, која је очигледно била старија од конака (Гордић и Ћирковић 2018, 213). О истом слоју било је говора и овде, приликом описивања гробова западно од конака.

У последњој кампањи, слојеви старији од конака констатовани су споља уз источни зид, као и у унутрашњости, испод нивоа подова у просторијама 3 и 4. Након уклањања сипара у северном делу сонде 2/21 наишло се на растреситу мрку земљу са грумењем гаражи и запечене земље. У тај слој укопан је темељ источног зида конака. Највећа дебљина слоја била је око 0,50 м, а његова горња kota је одговарала нивоу терена у време када је конак грађен. Испод њега констатован је још један старији слој. Радило се о светломрчкој растреситој земљи, прошараној грумењем гаражи. Дебљина тог слоја износила је 10–20 цм. Тек након његовог уклањања дошло се до нивоа здравице на целој површини ископа.

Покретне налазе у слоју тамномрке земље са гаражи и запеченом земљом чинили су уломци керамичких посуда (сл. 13). Осим њих у истом слоју, у зони источно од камина, пронађен је и врх гвозденог копља (сл. 11/5). За пронађену грнчарију, кухињску и трпезну, не налазимо аналогије у керамичком материјалу до сада познатом на Ђуриним ћелијама. Очигледна је разлика и са грнчаријом нађеном на западном крају сонде 1/12 (сл. 12). На

Сл. 14. Конак, просторија 4, старији слој
испод нивоа пода

Fig. 14. Dorter, room 4, older layer
under the floor level

слој мрке земље са гаражи и ситним камењем у којем су налажени уломци грнчарије (сл. 15/1–4), сродне са оном која је налажена са спољне стране конака. И састав слоја је био сличан слоју са спољне стране, мада се разликовао по одсуству грумења запечене земље. Истом земљом био је испуњен и уски простор између подзида и засечене ивице падине – здравице (сл. 14). Није искључено да је та шупљина између здравице и подзида попуњавана и земљом која је скинута приликом денivelације терена пре зидање конака. Отуда, можда, и разлике у саставу слоја унутар просторија и на простору источно од конака.

другој страни, постоји сличност са малобројним фрагментима нађеним испод плочања у објекту 1 (сл. 6). Сродан материјал, нарочито посуде прекривене зеленом глеђи, познат је са неких других рудничких локалитета, где је приписан локалној продукцији 14–15. века (Булић 2018, 192–193, Т. V/3, 7, 10; VIII/8; Радичевић и Цицковић 2019, 28–30, сл. 13, 44, сл. 43; Шаренац 2019, 70–71, Т. II–V). Иначе, када је реч о датовању грнчарије из сонде 2/21, од посебног значаја је новац султана Бајазита II (1481–1512) који је пронађен у истом слоју.¹⁷

У просторији 3 и јужном делу просторије 4 настављено је са ископавањима испод нивоа пода, докле се стигло у претходним ископавањима (Гордић и Ђирковић 2018, 215). Ископан је

¹⁷ Ради се о акци султана Бајазита II (1481–1512), искованој у Скопљу. Накнадно је обрезана. Новац је каталогски опредељен према Репе 1968, 100, кат. бр. 105.

Сл. 15. Конак, просторије 3 и 4, грнчарија из слоја испод нивоа пода
 Fig. 15. Dorter, rooms 3 and 4, pottery from the layer under the floor level

Нешто сложенија стратиграфска слика констатована је у северном делу просторије 4, приликом ископавања простора испред камина. Њено сагледавање у великој мери је отежао велики пањ, који је на почетку радова уклоњен, али је жилама дубоко продро кроз слојеве и прилично их оштетио. Најмлађи је био слој шута, местимично помешан и са површинским шумским хумусом. Најинтензивнији је био уз унутрашње лице камина, где му је дебљина износила 0,68 м. У њему је било релативно мало налаза: ситни уломци грнчарије, гвоздени клинови и један масивнији гвоздени предмет непознате намене.

Слој шута налегао је на слој тамнопрке земље прошаран са гаражи и шутом, дебео 8–10 цм. И у њему је било мало покретних налаза: фрагменти посуда, бритва (сл. 11/3), део потковице (сл. 11/4) и нешто животињских костију. У истом слоју пронађен је и део керамичке цеви, какве су обично коришћене за водовод.

Након уклањања тог слоја унутар полукружне нише стигло се до нивоа црвене запечене земље – поднице камина, која се налазила на истом нивоу са кога је започета изградња зида. Приближно на истом нивоу, у самом углу просторије, наишло се на четири камене плоче, за које је закључено да представљају део некадашњег подног поплочања простора испред камина. Нажалост, то је једини очувани део, будући да се баш на том простору налазио поменути пањ који је све остало пореметио.

Пошто су плоче склоњене, наишло се на слој смеђе земље са пепелом и доста гаражи. Ископан је у дубину од 10–15 цм, а у њему је нађено мало животињских костију и неколико гвоздених клинова и фрагмената грнчарије (сл. 15/5). Из истог слоја потиче и комад кремена (сл. 11/7), гвоздени потков за обућу (сл. 11/6) и фрагментована гвоздена мамуза (сл. 11/8).

Након уклањања слоја са пепелом и гаражи стигло се до нивоа црвене запечене земље. Она наликује запеченој земљи која је већ раније констатована у јужном делу просторије, према зиду са просторијом 3. Иста запечена земља распростире се и унутар просторије 3, где је уочено да на њу належе малтерна подница (Гордић и Ћирковић 2018, 215). Нажалост, услед недостатка финансијских средстава, на том нивоу су ископавања заустављена, план је да се првом приликом и тај део просторије 4 истражи до краја.

* * *

Досадашња археолошка истраживања на Ђуриним ћелијама изнедрила су читав низ драгоцених сазнања о материјалним траговима некадашњег манастира. У недостатку писаних сведочанстава, та сазнања представљају једино полазиште у покушају да се од заборава отргну бар фрагменти историје овог рудничког светилишта. И нови подаци добијени приликом последњих археолошких радова умногоме доприносе доношењу утемељенијих закључака о некадашњем изгледу, функцији, времену настанка и животу у манастиру.

Архитектонски остаци, као и археолошки налази, указују на најмање три етапе у развоју. Најстарији трагови указују на постојање бар једне грађевине која је претходила изградњи цркве и конака. Нажалост, прецизније хронолошко одређење, као и функција, остају непознати. Откривене јаме, па тако и објекат/објекти коме су припадале, само се оквирно могу приписати позносредњовековном раздобљу. Унутар и око конака издвојени су слојеви из времена пре његове изградње, али није било могуће установити њихов однос према цркви, односно да ли јој претходе или су формирани у време када је већ била у функцији. Приликом ранијих ископавања унутар конака откривени су слојеви са интензивном гаражи и запеченом земљом, који су навели на претпоставку да је старији дрвени објекат могао страдати у пожару (Гордић и Ћирковић 2018, 213), али још увек нема одговора на питање када се то могло одиграти.

Уз цркву је подигнута грађевина, радно означена као објекат 1. Испод пода је констатован старији слој са налазима грнчарије, која се такође оквирно може приписати позносредњовековном раздобљу, али су они тако малобројни и фрагментовани да се ништа поузданије не може казати. На другој страни, отворено је питање до када је овај објекат био у функцији. У другој половини 17. века, када је преко његовог северног зида укопан гроб бр. 8, већ је био затрпан сипаром.

Око цркве је, вероватно убрзо после изградње, отпочето са сахрањивањем. Старије гробље јужно од цркве настало је и делом захватило простор раније изгорелог дрвеног објекта, а трајало је, најдаље, до времена када је

падина засечена и на том месту сазидан конак. Грбови млађег хоризонта, укупани испред постојећег конака, оквирно су датовани у раздобље друге половине 16. и у 17. век, будући да резултати досадашњих истраживања, укључујући и последње кампање, показују да конак није саграђен пре средине 16. века, као и да је био у функцији до краја живота у манастиру. Истом хоризонту сахрана припадају грбови обележени надгробним плочама који су претходних година ископавани северно од цркве. Њихово датовање је извршено на основу предмета пронађених у њима и натписа на плочи спахије Јована из 1633. године (Радичевић и др. 2015, 248–252; Радичевић и Миливојевић 2016, 35–41). Простор северно од цркве је у то време коришћен и за сахране световних лица, мада можда само чланова спахијине породице или блиске родбине, док су на платоу западно од конака вероватно сахрањивани само монаси. Тој претпоставци иду у прилог и резултати антрополошке анализе.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Булић, Д.** 2018. Островица на Руднику, *Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни*, Тематски зборник радова са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу. Ур. С. Мишић, Д. Радичевић, М. Шуица, 177–197. Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета у Београду.
- Бикић, В.** 2011. Посуђе из некропола касног средњег века на подручју централног Балкана, *Старинар* LXI, 285–306.
- Викић, В.** 2003. *Gradska keramika Beograda (16–17. vek)*. Beograd: Arheološki institut.
- Гордић, Ј. и Ћирковић, Д.** 2018. Манастир Ђурине ћелије: прелиминарни резултати археолошких истраживања у 2016. години. *Рудник и Венчац са околином у средњем веку и раној модерни*, Тематски зборник радова са научног скупа одржаног 21. октобра 2017. године у Народном музеју у Аранђеловцу. Ур. С. Мишић, Д. Радичевић, М. Шуица, 207–225. Аранђеловац: Народни музеј Аранђеловац, Центар за историјску географију и историјску демографију Филозофског факултета у Београду.
- Zečević, E.** 2009. Glass of Novo Brdo and its significance in Late Medieval glass production, in: *Annales du 18e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, Thessaloniki, 414–418.
- Зечевећ, Е.** 2021. *Манастир Светог Николе у Топлици: археолошка истраживања*. Београд: Народни музеј у Београду.
- Јовановић, В., Минић, Д., Ерцеговић-Павловић, С.** 1990. Некрополе средњовековног Трговишта, *Новоназарски зборник* 14: 19–44.
- Јуришић, А.** 1991. *Нова Павлица, резултати археолошких радова*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

- Мано–Зиси, Ђ.** 1931. Рудник, *Старинар* III серије књ. VI: 137–139.
- Мадас, Д.** 1985. Резултати сондажних испитивања средњовековних локалитета у селу Мајдан на Руднику, *Гласник Српског археолошког друштва* 2: 197–199.
- Мадас, Д.** 1988. Резултати сондажних археолошких испитивања средњовековних локалитета у селу Мајдан на Руднику, *Рашка баитина* 3: 205–218.
- Miljević, M.** 2018. *Antropološka analiza ljudskih skeletnih ostataka iz oblasti Rudnika: lokalitet Đurine ćelije (XV–XVII vek)*. Master rad odbranjen na Odeljenju za arheologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Miljević-Đajić, M.** 2021. A possible case of Gigantism and/or Acromegaly in a 15th–17th century woman from Đurine ćelije, Serbia. *Journal of Bioanthropology* 1: 57–72.
- Минић, Д.** 1989. Боца и кандила од стакла из цркве III у Трговишту, *Новопазарски зборник* 13: 63–67.
- Минић, Д.** 2000. Археолошки подаци о манастиру Жичи, *Манастир Жича, Зборник радова*, Ур. Д. Драшковић и С. Ђорђевић, 223–246. Краљево: Народни музеј, Завод за заштиту споменика културе.
- Pere, N.** 1968. Osmanlılarda Madenî Paralar, Istanbul: Yarı ve Kredi Bankasi.
- Поповић, Д.** 2012. Култ светог Јоаникија Девичког, у *Византијски свет на Балкану*, књига 2, ур. Б. Крسمановић, Ј. Максимовић и Р. Радић, 607–623. Београд: Византолошки институт САНУ.
- Поповић, Д., Поповић, М.** 2004. *Манастир Куманица на Лиму*. Београд: Археолошки институт, Музеј у Пријепољу.
- Роровић, М.** 2012. *Maglički zamak*, Beograd: Arheološki institut Beograd, Zavod za zaštitu spomenika kulture Kraljevo.
- Поповић, М.** 2015. *Манастир Студеница: археолошка открића*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, Археолошки институт.
- Поповић, С.** 1994. *Крст у кругу: архитектура манастира у средњовековној Србији*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.
- Радичевић, Д.** 2014. У потрази за средњовековним Рудником. Археолошка истраживања средњовековних налазишта. *Рудник, шапат висине*. Ур. Б. Челиковић и М. Кнежевић, 285–312. Београд: Службени гласник.
- Радичевић, Д. и Миливојевић, В.** 2013. Ђурине ћелије у Манојловцима – прелиминарни резултати археолошких истраживања 2013. године. *Шумадијски записи* VII: 79–94.
- Радичевић, Д. и Миливојевић, В.** 2016. Надгробни споменик Јована спахије са локалитета Ђурине ћелије на Руднику. *Натписи и записи* 2: 35–41.
- Радичевић, Д., Миливојевић, В. и Црнчевић, Д.** 2016. Ђурине ћелије на Руднику: прелиминарни резултати археолошких истраживања у 2014. и 2015. години. *Гласник Српског археолошког друштва* 31: 233–255.
- Радичевић, Д. и Цицовић, А.** 2019. Археолошка истраживања средњовековних налазишта на Руднику 2009–2013. година. *Рудник 1. Истраживања средњовековних налазишта (2009–2013. година)*. Ур. Д. Радичевић и А. Цицовић, 19–57. Горњи Милановац: Музеј рудничко-таковског краја.

Стаменковић, С. 2015. Средњовековно стакло манастира Студенице, у: М. Поповић, *Манастир Студеница: археолошка открића*, 361–377. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, Археолошки институт.

Huszár, L. 1979. *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Budapest: Corvina.

Чанак-Медић, М. 2002. *Свети Ахилије у Ариљу. Историја, архитектура и просторни склоп манастира*. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе.

Шаренац, Б. 2019. Типолошки преглед грнчарије са Рудника. *Рудник 1. Истраживања средњовековних налазишта (2009–2013. година)*. Ур. Д. Радичевић и А. Цицковић, 69–72. Горњи Милановац: Музеј рудничко-таковског краја.

Dejan Radičević

Department of Archaeology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Vladan Milivojević

National Museum Arandelovac

THE MONASTERY OF ĐURINE ĆELIJE ON RUDNIK: ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN 2018–2021

Keywords: *Rudnik, Manojlovci, monastery of Đurine Ćelije, church, cellar, dorter, cemetery*

On the northern slopes of Rudnik, in the village of Manojlovci, remains of a monastery, most probably founded in the beginning of the 15th century, which was lived in, with intermissions, all the way until almost the end of the 17th century, have been researched since 2013. During the last three campaigns, research has been continued of the church, building to the east from the church (object 1), dorter and monastery cemetery. New data obtained significantly helped in forming conclusions on the former appearance, function, time of building and life in the monastery.

Architectural remains, as well as archaeological findings, indicate at least three phases in the development of the monastery. The oldest traces indicate the existence of at least one wooden building that preceded the construction of the church and the dorter. These remains can roughly be dated into the Late Medieval period, but a more precise chronological determination, as well as the function, remain unknown.

A brick building was erected along the church, marked as object 1 for the time being. An unusual occurrence should be noted, that it was located on the eastern side, immediately next to the altar space. An older layer was registered under the floor, with findings which can also be roughly dated into the Late Medieval period. On the other hand, the question remains up to when this building was used. In the second half of the 17th century, when a grave was dug across its northern wall, it was already completely covered with earth.

Two burial horizons have been registered in the area to the west from the dorter, the older of them preceding the construction of the dorter, while the graves from the more recent horizon have been roughly dated into the period of the second half of the 16th–17th century. The results of research activities conducted so far, including the last campaigns, indicate that the dorter hasn't been constructed

before the middle of the 16th century, and also that it was in use until the end of life in the monastery. Inside and around the dorter, layers have been registered from before it had been constructed. Pottery discovered in it has analogies with other sites from Rudnik, where they were attributed to the local production from the 14th–15th century. Especially significant for the dating of the layer older than the dorter in trench 2/21 are coins of Sultan Bayzid II (1481–1521).